

Wprowadzenie do filozofii stoickiej

Stoicyzm powstał na przełomie VI i III wieku przed naszą erą. Opiera się na kilkunastu prostych przeświadczeniach na temat natury świata, pozycji, jaką zajmuje w tym świecie człowiek oraz roli i właściwej formy racjonalnego myślenia. Doktryna stoicka przyjęła wprawdzie ostatecznie bardzo złożoną i rozbudowaną postać, znamy nadto bardzo wiele jej wariantów i odcieni, które to okoliczności, nałożwszy się na siebie, czynią stoicyzm podatnym na niezrozumienie i wypaczenia. Jednak jest to konsekwencja czynników historycznych i logicznych, które w żaden sposób nie naruszają prostoty, a nawet pewnego rodzaju oczywistości wspomnianych wyjściowych przeświadczeń.

Przez czynnik historyczny mam tu na myśli w szczególności określony historyczny język i stan wiedzy naukowej (czy raczej przednaukowej) o świecie i człowieku. Jako materialści i empiryści stoicy zawsze dokładali wszelkich starań, żeby swe twierdzenia i postulaty uzgodnić z najbardziej aktualnym stanem wiedzy w zakresie fizyki, medycyny i psychologii. Jednak o ile wiedza naukowa nadzwyczaj dynamicznie się w nowożytności rozwijała, dając nam nowe narzędzia rozumienia świata, o tyle nie można powiedzieć tego samego o stoicyzmie, który, wzięty jako całościowa doktryna, w zasadzie zatrzymał się w swym rozwoju mniej więcej w II wieku naszej ery. Wprawdzie byliśmy w nowożytności świadkami kilku kolejnych fal odrodzenia zainteresowania stoicyzmem, począwszy od stoicyzmu renesansowego, wątków stoickich w epoce oświecenia, po stoicyzm współczesny, cieszący się w zachodnim kręgu kulturowym coraz większym uznaniem na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. Jednak zjawiska te, inspirując się nauczaniem stoików starożytnej Grecji i Rzymu, jedynie w bardzo ograniczonym zakresie przyczyniły się do odnowienia i zaktualizowania warstwy terminologicznej i naukowo-empirycznej, za pomocą których wyrażane są stoickie przekonania. Jedynym obszarem, w przypadku którego o takim unowocześnieniu można mówić to szeroko rozumiane współczesne poradnictwo filozoficzne – próby unowocześnienia języka i bazy naukowej oscylują tu wszak między poradnictwem, mentoringiem, coachingiem i psychoterapią, obciążając współczesny stoicyzm poważną niejednoznacznością metodologiczną.

W efekcie powyższego stoicyzm wciąż zakorzeniony jest w terminologii i obrazie świata charakterystycznym dla epoki antycznej, co znajduje wyraz w:

- koncepcji logosu, jako kosmicznego rozumu, który przenika całą rzeczywistość (w tym człowieka), kierując wszystkimi zachodzącymi w niej procesami,
- manierze komunikowania abstrakcyjnych idei za pośrednictwem alegorii zaczerpniętych z greckiej mitologii,
- wizji zasadniczo biernej materii, którą wspomniany wcześniej logos formuje, zgodnie z jakimś rozumnym zamysłem,
- koncepcji *mikros kai makros kosmos* (tj. że człowiek, w skali mikro jest odbiciem całego kosmosu),

- przekonaniu o istnieniu niezmiennej i odwiecznej ludzkiej natury oraz wynikającej z niej jedynej właściwej postaci ludzkiego spełnienia, statycznego modelu racjonalności (tj. że istnieje coś w rodzaju racjonalnego centrum sterowania osobowością człowieka),
- idei cykliczności wszystkich kluczowych zjawisk zachodzących w świecie (przyjmującej w stoicyzmie postać koncepcji wiecznego powrotu),
- antropocentryzmie, wyrażającym się w nierzadko aroganckiej tendencji do stawiania człowieka i jego potrzeb w pozycji uprzywilejowanej w stosunku do innych stworzeń,
- archaicznym wyobrażeniu płci i związanych z nią ról społecznych oraz cech charakteru,
- bagatelizowaniu znaczenia zjawisk podświadomych i w związku z tym traktowania silnych emocji jako swego rodzaju zaburzenia porównywalnego z gorączką czy opętaniem przez boskie lub demoniczne siły,
- skłonności do nadużywania analogii somatyczno-medycznych w rozumieniu zjawisk psychicznych,
- zacieraniu granicy między materią ożywioną a nieożywioną, co pozwoliło stoikom myśleć o świecie w kategoriach jednego wielkiego żywego organizmu, a o jego powstaniu w kategoriach rozwoju embrionu.

Lista tych historycznych uwarunkowań jest długa - podaliśmy tu jedynie jej zarys, żeby uświadomić wynikające z niej rozmiary bariery oddzielającej nas od uchwycenia i pełnego zrozumienia przeświadczeń leżących u podstaw stoickiego sposobu myślenia i bycia. Bardzo duża część współczesnych amatorów stoicyzmu nie potrafi wyodrębnić tych przeświadczeń z tak osadzonej kulturowo narracji. Wielu z nich, chcąc zachować cenne dla nich elementy stoickiego nauczania (zazwyczaj chodzi o techniki mentalne lokowane współcześnie niejednoznacznie we wspomnianym obszarze poradnictwa filozoficznego), mniej lub bardziej stanowczo odcina się od pozostałych obszarów, w szczególności metafizyki (koncepcji świata) i teorii wartości. Postępując w ten sposób wchodzi w konflikt z jednym ze źródłowych przeświadczeń fundujących postawę stoicką. Przeświadczenie, o które tu chodzi można wyrazić za pomocą pojęcia **holizm**, co rozumiem jako postulat uspołnienia naszych przekonań i działań na gruncie wszechstronnie przemyślanego całościowego obrazu świata. Brak takiego **światopoglądu**, światopoglądu w pełnym tego słowa znaczeniu, sprawia że nasze rozumienie położenia, w jakim się znaleźliśmy oraz wynikające z tego rozumienia decyzje stale narażone są na ukryte wewnętrzne sprzeczności, niekonsekwencje i ignorancję. Jakość naszego życia zależy od jakości naszego procesu decyzyjnego, a ten ostatni od stanu naszej wiedzy. Wprawdzie antyczni stoicy dzielili wiedzę tylko na trzy działy, fizykę (wiedzę o budowie i organizacji świata), etykę (wiedzę o regułach dobrego działania w tym świecie) i logikę (wiedzę o regułach poprawnego myślenia i postrzegania), jednak ich fizyka była w istocie metafizyką czy ontologią, etyka zawierała w sobie teorię wartości, psychoterapię i psychologię a logika psychologię i teorię poznania. Parafrazując nieco Kanta można powiedzieć, że myślenie stoickie zorganizowane jest stale wokół następujących niezbywalnych pytań pytań filozoficznych:

- * Jaki jest świat? (metafizyka)
- * Kim jestem? Jakie jest moje miejsce w tym świecie? (antropologia filozoficzna, psychologia)
- * Czym jest dobre życie? (etyka, teoria wartości)
- * Co mogę zrobić, żeby mieć dobre życie? (poradnictwo filozoficzne/psychoterapia)
- * Jak mogę się ustrzec przed popełnieniem błędu? (teoria poznania i logika)

Pominięcie któregoś z tych pytań prowadzi według stoików do upośledzenia naszej kompetencji racjonalnego myślenia i, jak już wspomniałem, zdolności podejmowania właściwych decyzji.

Drugim z podanych tu przeze mnie czynników, które przyczyniły się do przekształcenia grupy kilkunastu wyjściowych prostych przeświadczeń w złożoną i niełatwą do przyswojenia doktrynę jest czynnik logiczny. Wprowadzie wspomnianych wyjściowych przeświadczeń nie jest dużo, jednak logiczne konsekwencje ich przyjęcia oraz logiczne zależności, jakie między nimi zachodzą okazują się dość złożone i prześledzenie ich wszystkich wymaga nie tylko wytrwałości, ale także dużej dyscypliny myślenia - obie te właściwości są tymczasem współcześnie trudne nie tylko do wyćwiczenia, ale także, co gorsza, do zachowania. Przeszkodą jaka w tych przedsięwzięciach staje współczesnemu człowiekowi na drodze jest stałe elektroniczne przebudźcowanie jego umysłu.

Żeby rozmiar tej logicznej komplikacji unaocznić przytoczmy tu najważniejsze przeświadczenia leżące u podstaw stoicyzmu. Wyrażam je wszystkie po pierwsze przyporządkowując je z grubsza do odpowiednich wyodrębnionych w nowożytności kategorii dociekań (dyscyplin wiedzy), po drugie ujmując je możliwe współczesnym językiem, po trzecie w sposób nie kłócący się jawnie z obecnym stanem wiedzy o świecie i człowieku.

- * **Holizm ontologiczny** - przekonanie o ścisłym wzajemnym powiązaniu wszystkich zjawisk zachodzących w świecie; żadne zjawisko nie występuje w oderwaniu i nie może być jako takie rozpatrywane, co prowadzi do holizmu poznawczego. (Ontologia)

- * **Holizm poznawczy** - przekonanie o niezbywalności wypracowania rozbudowanego spójnego systemu przekonań (światopoglądu) na temat świata i miejsca, jakie w tym świecie zajmuje człowiek, co prowadzi do interdyscyplinarności. (epistemologia, coaching filozoficzny)

- * **Interdyscyplinarność** - przekonanie, wedle którego żadna dyscyplina wiedzy czy kategoria namysłu nie może operować w oderwaniu od pozostałych. Są one ze sobą wzajemnie ściśle powiązane. (epistemologia, filozofia nauki).

- * **Warunkowy inteligibilizm** - założenie zrozumiałości prawidłowości kierujących zjawiskami zachodzącymi w świecie, które wszak, zważywszy poziom komplikacji tych zjawisk, ma zawsze tylko ograniczony charakter. Świat jest poznawalny, ale nigdy do końca. To znaczy, że nasz obraz świata opiera się na przeświadczeniach prawdopodobnych, a nie bezwzględnie prawdziwych. Naszą powinnością jest stale je weryfikować i uprawdopodobniać. (epistemologia, coaching filozoficzny)

- * **Materializm** - przekonanie, wedle którego świat ma charakter jednorodnie materialistyczny, wszystkie zachodzące w nim rzeczy można wytłumaczyć w kategorii stanów materii i relacji zachodzących między rzeczami. Przy czym niektórzy badacze

wolą określić stoicyzm mianem *somatyizmu*, od greckiego terminu *soma* (ciało), a to dlatego, że widzieli oni w świecie nie tyle materię, co wyłaniające się mniej lub bardziej ożywione ciała. (metafizyka)

* **Monizm psychologiczny** - stanowisko antropologiczne wynikające z holizmu ontologicznego i materializmu, głoszące, że człowiek, podobnie jak świat jest bytem jednorodnym, co oznacza w szczególności, że nie zachodzą w nim żadne realne trwałe podziały i konflikty między poszczególnymi władzami czy dynamizmami, jak na przykład między umysłem a emocjami, czy między duszą a ciałem. Wszystkie wewnętrzne napięcia mają charakter jednocześnie umysłowy i emocjonalny, nie rozgrywają się pomiędzy jedną władzą a drugą. (antropologia filozoficzna, psychologia)

* **Determinizm** - stanowisko przyjmujące, że wszystkie zjawiska zachodzące w świecie są czegoś skutkiem i jako takie są też między sobą przyczynowo powiązane, co znajduje wyraz między innymi w postaci praw fizyki i przyrody. (metafizyka, filozofia nauki)

* **Autonomia eudajmonistyczna człowieka** - założenie, na mocy którego człowiek jest istotą całkowicie samodzielnią i samowystarczalną w dążeniu do kompletnego i trwałego dobrostanu, rozumianego jako jedność szczęścia i spełnienia. (coaching filozoficzny, psychoterapia, etyka)

* **Racjonalizm antropologiczny** - stanowisko przyjmujące, że obszarem podmiotowości ludzkiej, z którą identyfikuje się człowieczeństwo i którego dotyczy ów stan spełnienia, jest racjonalność, którą rozumieć jako zdolność do zdystansowanego namysłu (refleksyjności) nad obszarem wartości i doświadczenia świata. (antropologia filozoficzna)

* **Zasada zanurzenia w świecie** - przekonanie wynikające logicznie z holizmu ontologicznego, przyjmujące, że człowiek jest organiczną częścią większej całości, która zarówno określa jego zachowanie, wyznacza zbiór ważnych celów, jak i nakłada odpowiedzialność etyczną za każdy czyn. (antropologia filozoficzna, etyka)

* **Zasada wysiłku i czujności** - założenie, że wobec ciągle się zmieniającego układu odniesienia, ciągłego wpływu świata na człowieka, zarówno osiągnięcie jak i utrzymanie spełnienia wymaga systematycznej pracy duchowej. Założenie to rozumiane jest też szerzej, mianowicie biologicznie, to znaczy przyjmując, że wszelkie utrzymanie się we własnym bycie, tak fizycznym jak i psychicznym, wymaga wysiłku. Wysiłek wpisany jest w naturę rzeczy. (coaching filozoficzny, psychoterapia, antropologia filozoficzna)

* **Trzy główne dziedziny pracy nad sobą** - reguła metodologiczna przyjmująca, że wysiłek w utrzymaniu siebie wyraża się w trzech dziedzinach czy dyscyplinach ustawicznej pracy nad sobą: dyscyplinie myślenia (logika i teoria poznania), dyscyplinie pragnienia (psychologia emocji, psychoterapia, coaching filozoficzny) i dyscyplinie działania (etyka, teoria wartości). W dyscyplinie myślenia stoicy kierują się empiryzmem i klasycznym rachunkiem zdań, w dyscyplinie pragnienia posługują się narzędziami zbliżonymi do współczesnej psychologii behawioralno-poznawczej, w dyscyplinie działania kierują się etyką cnót, w myśl której atrybuty dobra i zła przysługują wyłącznie kondycji duchowej człowieka, podczas gdy cała reszta,

określana jako rzeczy zewnętrzne to rzeczy godne wyboru (wartości) lub niegodne wyboru (niedogodności).

Stoję na stanowisku, że sympatyzowanie ze stoicyzmem (które z uwagi na charakter powyższych założeń zawsze musi mieć jednocześnie postać praktykowania stoicyzmu) oznacza podzielenie wszystkich powyższych przeświadczeń. Różnice pomiędzy stoikami brać się mogą jedynie z tego, jak te przeświadczenia są uzasadniane oraz jakie przyjmują konkretyzacje w życiu danego stoika. Przeświadczenia te można rzecz jasna bardziej uszczegółwić, uzyskując w ten sposób dłuższą ich listę. Jednak wszystkie charakterystycznie stoickie postawy oraz twierdzenia można moim zdaniem wywieść już z podanej tu listy wyjściowych przeświadczeń lub jakiejś między nimi zależności logicznej.